

Ю.О. Карпенко

ПРО ВАГОМІСТЬ КАНДИДАТСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ономастичні студії драматичних творів Лесі Українки)

Для чого пишуться кандидатські дисертації? Передусім для підтвердження кваліфікації дисертантів і, відповідно, одержання наукового ступеня кандидата наук. Маю на увазі саме кандидатські дисертації, бо для докторських є обов'язковою публікація монографії (і значної кількості статей), тому вони не можуть не одержати певного наукового розголосу, особливо серед фахівців, що працюють у колі тих же проблем.

А кандидатська дисертація, стисло викладена в авторефераті й кількох статтях (ваківський мінімум — три), лягає після захисту на вічний притулок у бібліотеку ім. В. Вернадського і в бібліотеку по місцю захисту, і там нею більше цікавляться імовірні миші, ніж імовірні читачі. А кандидатські дисертації, знаю за власним досвідом (керував 63 успішно захищеними кандидатськими дисертаціями, виступив офіційним опонентом на захисті 45 кандидатських дисертацій), не так уже й рідко містять вагоме, нове, істотне для подальшого розвитку науки. Добре, якщо дисертант, одержавши науковий ступінь, сам буде це вагоме й істотне роздмухувати далі. А якщо з якихось причин він цього робити не буде? Так і залишаться тоді його відкриття без включення в загальний рух науки. А шкода...

Одною з таких кандидатських дисертацій з вагомим внеском у розвиток літературної ономастики стала кандидатська дисертація Тетяни Іванівни Крупеньової "Ономастика драматичних творів Лесі Українки", захищена в Одеському національному університеті в 2001 р. Т. Крупеньова спромоглася після захисту опублікувати за матеріалами дисертації монографію, але все одно її здобутки щось не одержали, на мою думку, належного наукового розголосу.

© Ю. О. Карпенко, 2007

Це спонукало мене опублікувати, з рядом скорочень та змін, рецензію, з якою виступав як офіційний опонент на захисті роботи Крупеньової.

Дослідження літературної ономастики в Україні поволенки активізуються. В кандидатських дисертаціях виконані монографічні дослідження ономастики М. Коцюбинського (Г. Немировська), О. Гончара (О. Немировська, В. Галич), В. Винниченка (Г. Лукаш), історичних романів про Б. Хмельницького (Г. Гриценко), сатиричних творів (Л. Кричун), Я. Костенко (М. Мельник), також фольклорної ономастики народних пісень (Н. Колесник) чарівних казок (О. Порпуліт) та ін. Існують уже докторські дисертації та відповідні монографії з загальних проблем літературної ономастики В. Калінкіна та Л. Белея.

Однак, можна сказати, вивчення ономастики української літератури тільки-но починається. Наразі ми тут помітно відстаємо від стану, осягнутого, приміром у Польщі, Німеччині, Англії. Власне, відстаємо екстенсивно, за ступенем вивченості матеріалів. Теоретично, концептуально скоріше вони від нас відстають — теоретична думка в галузі літературної ономастики (і не тільки!) має в Україні загальноновизнані здобутки.

У цьому контексті дисертація Т.І. Крупеньової, виконана — без перебільшення — на високому науковому рівні, виглядає і вкрай потрібною, і дуже своєчасною. Як то не дивно, але ономастика генія української літератури Лесі Українки до появи статей, а оце й дисертації та пізніше — монографії Т. Крупеньової майже не вивчалася, а ті кілька невеличких заміток, що з'явилися, вражають своєю безпомічністю. У розумінні онімів Лесі Українки більше зробили літературознавці своїми принагідними спостереженнями. Але і вони зробили вкрай мало, а помилок припускалися досить часто. Про все це (мимохідь і дуже тактовно) говорить Т. Крупеньова, а головне — вона здійснює глибокий, кваліфікований аналіз всіх власних назв (а не лише антропонімів) в усіх завершених творах Лесі Українки.

Дисертаційне дослідження Т.І. Крупеньової зрештою зводиться до послідовного, драма за драмою, хронологічного розгляду ономастичного простору кожного твору зокрема. Підрозділи, присвячені ономастиці окремих творів, згруповані в два розділи. Поділ матеріалу на два розділи підказаний самим матеріалом, а конкретно — встановленим Т.І. Крупеньовою цікавим фактом: Леся Українка спочатку (якщо не брати до уваги "Блакитної троянди") уникала

власних назв у своїх драматичних творах, користувалася ними дуже ощадно, але поступово почала звертатися до онімів усе ширше, аж поки в 1907 р., у "Кассандрі", не стався перелам — онімія переможно утвердилася у драматичних творах поетеси. Зазначений перелам чітко за внутрішніми, саме ономастичними параметрами розділив дисертацію Т. І. Крупеньової на дві частини.

Це дуже вагомий процес — рух Лесі Українки до власних назв. Головний герой драми "У катакомбах" — просто неофіт-раб, а в написаній через два роки "Кассандрі" усі п'ять рабинь Андромахи, які і з'являються лише, щоб кинути по черзі по репліці, наділені своїми власними іменами. Встановлення цього процесу і його дбайливий, детальний аналіз — одне з найвищих досягнень Т.І. Крупеньової. Ситуація описана виразно і переконливо. Після "Блакитної троянди" Леся Українка відчуває якесь розчарування у власних назвах (як вона була розчарована і всією тогочасною українською драматургією). У наступному "Прощанні" власних назв немає взагалі. І лише поволеньки, з часом власні назви почали завойовувати серце поетеси. Це все зрозуміло. Виразовий потенціал власних назв є практично безмежним, і ця істина все повніше почала розкриватися майстрині.

Але чому Леся Українка спочатку розчарувалась у власних назвах, чому в період ощадного їх використання вона їх уникала? Це питання в дисертації Т.І. Крупеньової не має чіткої відповіді.

А взагалі дисертація Т.І. Крупеньової мені дуже подобається. Мабуть, її можна назвати взірцевою — саме такі описи ономастики класиків української літератури (і будь-якої літератури!) нині дуже потрібні. Докладний, системний й глибокий аналіз (саме аналіз, а не купа переліків!) усіх онімів в усіх творах, причому — у складі текстів цих творів. На додаток — великий, на 271 сторінку (більше від самої дисертації майже на сотню сторінок) і повний словник онімії драматичних творів Лесі Українки. Сам цей словник онімії драматичних творів Лесі Українки становить таку вагому наукову цінність, що заслуговував би на ступінь кандидата наук, якби ВАК присуджував ступені за словники.

У першому розділі своєї дисертації Т.І. Крупеньова розглядає проблеми ставлення Лесі Українки до онімів, оніміїну структуру драматичних творів поетеси, аналізує ту бідненьку літературу, що стосується-

ся ономастики творів Лесі Українки. Оними в творах Лесі Українки містять великий обсяг інформаційного та експресивного навантаження, є промовистими, навіть дуже промовистими. Але вони промовляють неочевидно й нестандартно — не так, як до того звик читач. Читач, приміром, звик, як про це говорить Т. Крупеньова, до Карася і Одарки, а тут тобі Руфін і Прісцилла... Тому дослідники, зокрема Л.П. Лисюк, говорять, що в Лесі Українки панує нейтральний ужиток власних назв. А насправді так не є. Майже всі вжиті поетесою оними мають ту чи ту експресивну напругу, що докладно й доказово розкрила Т. Крупеньова в своїй дисертації. У цьому, між іншим, полягає ще один видатний здобуток дисертантки. Навіть "Лісова пісня", власним назвам якої присвячено кілька серйозних статей дуже авторитетних учених (Й.О. Дзенделівський, Т.Б. Лукінова, Т. Борисюк та ін.), з суто ономастичних позицій по суті ще не вивчена, бо зазначені статті написані з етимологічних чи етнографічних позицій.

Але головним змістом першого розділу є ономастичний аналіз десяти драматичних творів Лесі Українки. Розглядаються оними творів: "Блакитна троянда", "Прощання", "Іфігенія в Тавриді", "Одержима", "Валілонський полон", "На руїнах", "Осінь казка", "Три хвилини", "В катакомбах", "В дому роботи, в країні неволі". У цих творах проявилися різні форми онімійної ощадності поетеси. "Блакитна троянда", новаторська своїм змістом, значною мірою виражена в старій, традиційній для драматичного твору формі. Форма ця авторку не задовольнила — вона шукає нових форм: переходить з прози на вірш, пірнає в глибоку давнину, причому давнину неслов'янську (після "Блакитної троянди" та "Прощання" наймолодший щодо зображуваного часу твір — "Три хвилини" — стосується Великої французької революції, тобто кінця XVIII ст.). Ці пошуки істотно відбилися і на використанні власних назв. Якщо в "Блакитній троянді" названо все, що може бути названим, то в "Прощанні" власних назв фактично немає зовсім, точніше є тільки два "приховані" оними, що показала Т. Крупеньова. Далі пішло ощадне вживання онімів. При цьому у драматичних поемах "Вавілонський полон" та "На руїнах" іменуються тільки головний персонаж, у драмах "Три хвилини" й "У катакомбах" — тільки окремі другорядні персонажі, а в творах "Осінь казка" та "В дому роботи, в країні неволі" усі персонажі мають тільки апелятивне позначення.

Апелятивне позначення персонажа за законами функціонування художнього твору стає контекстуальним антропонімом. Не випадково літературознавці-лесезнавці записують подібні позначення з великої літери, хоч сама Леся Українка вживала малу, тобто у поетеси: лицар, раб-гебрей, а в літературознавчих працях: Лицар, Раб-Гебрей. А добре підібраний справжній, узуальний антропонім краще, ніж контекстуальний, бо допомагає і схарактеризувати, й індивідуалізувати персонаж. І тому Леся Українка починає все більше цінувати власні назви, приділяти їм все більше уваги. Оними активно використовуються в її драмах як "назви зображуваного та засоби зображення" і в період ощадності, коли вони рідко ставали позначеннями осіб. Але якщо ставали, то виявлялися дуже вдалимими. Тут хочеться звернути увагу на влучний фонетичний аналіз імен Елезар, Тірца, Міріам, здійснений Т. Крупеньовою і висловити жаль, ще вона не вдавалась до фонетичної кваліфікації інших онімів, ужитих Лесею Українкою.

Ще одне зауваження до першого розділу дисертації Т. Крупеньової сформулюю так. В аналізі онімів драматичної сцени "Іфігенія в Тавриді" виділяється окремим пунктом "онімна "гра" ім'я-безіменність головної героїні". Ця безіменність у тексті сцени підкреслюється: "Без слави, без родини, без імення", "Все таємниця дівчини величної, Рід її, плем'я і ймення само". Але дисертантка членороздільно не говорить, чому саме ім'я (вживане й самою героїнею, й авторкою в ремарках) стало таємницею й повинно приховуватись.

У другому розділі дисертації ґрунтовно розглядається онімія 13 драматичних творів Лесі Українки. Послідовно вивчається функціонування власних назв у таких шедеврах, як "Кассандра", "Айша та Мохаммед", "Руфін і Прісцілла", "У пущі", "На полі крові", "Йоганна жінка Хусова", "Музичні химери", "Бояриня", "Лісова пісня", "Адвокат Мартіан", "Камінний господар", "Орфееве чудо", "Оргія". Якщо врахувати, що в першому розділі вивчено ономастику 10 драматичних творів і що в тому ж розділі є три підрозділи загальнотеоретичного плану, то слід визнати: розглядувані матеріали розподілені поміж розділами рівномірно. Між тим обсяг першого розділу — трохи більше 50 сторінок, а обсяг другого розділу — трохи більше 100 сторінок. У цій розбіжності наглядно матеріалізується оніміяна ощадність першого періоду драматичної творчості Лесі Українки і повноправне утвердження онімії в драмах другого періоду. Онімів у кожному дра-

матичному творі стало значно більше — потрібно більше простору для їх аналізу. У першому розділі аналіз онімії кожного драматичного твору займає в середньому менше чотирьох сторінок, а в другому — більше десяти сторінок.

Ця статистика засвідчує не тільки реальну й істотну розбіжність — з суто ономастичної точки зору — драматичних творів Лесі Українки, написаних до 1907 р., і тих, що були створені протягом 1907-1913 рр. Вона засвідчує також єдність і високість рівня дослідження, виконаного Т. Крупеньовою в її дисертації.

Втім, про рівень дослідження доречніше судити не за кількісними, а за якісними його параметрами. Візьмемо для прикладу хоч би ономастичний аналіз драматичної поеми "Адвокат Мартіан". Впадає в очі наступне: 1) Т. Крупеньова так чи так аналізує всі оніми, наявні в творі, найбільшу увагу приділивши антропонімам; 2) римська антропонімія твору (дія поеми відбувається в Римській імперії, в III ст.) має чотири шари аналізу: а) з'ясовуються стосунки вжитих у творі імен до тричленної римської антропоформули — преномен, номен, когномен — і дуже тонко й точно коментуються всі відповідні нюанси; б) встановлюється етимологія всіх цих імен, у тім числі й єдиного грецького — Ізоген; в) аналізується співвідношення ймення й образу, причому в усіх випадках тонко й переконливо з'ясовується їх відповідність, що засвідчує велику увагу письменниці до імен, її дбайливий добір якраз відповідних, доречних імен; г) простежуються ономастичні зв'язки описаної римської древності з сучасною українською дійсністю: виявляється, що тільки два імені, що належать найближчим акторці людям — самому заголовному персонажеві Мартіану та хворій дівчинці Люціллі — живуть (звісно, з фонетичними трансформаціями) і серед українського антропонімікону, а це означає, що вони потрапили до християнських святців; 3) вивчається проблема безіменності: наприклад, тогочасний римський імператор згадується лише як цезар, апелятивно, бо "конкретне ім'я конкретного цезаря в тексті драматичної поеми не працювало б на художнє ціле, а навпаки, обмежувало б його масштабність, перешкоджало б узагальненню" 4) з'ясовується ступінь експресивності онімів, зокрема й такий використовуваний дуже обмежено прийом, як ужиток українських демінутивних форм римського імені (тільки одного): Люціллочка, Люціллонька; 5) розглядається, як працюють

на твір інші розряди власних назв, у даному випадку — топоніми й теоніми. І все це робиться логічно, аргументовано, компетентно.

Дослідниця раз у раз, аналізуючи окремі оніми, робить мікровідкриття, знаходить в онімії Лесі Українки те, чого не бачили інші дослідники. Такі відкриття іноді досить разючі, як аналіз назви "На полі крові", також зв'язку етимологічного сенсу реальних топонімів з долею головного героя драматичної поеми "У пуші". Особливо багато таких відкриттів в аналізі ономастичного простору "Кассандри", "Камінного господаря", "Оргії". А слабого аналізу, слабких місць у дисертації Т. Крупеньової я взагалі не знайшов. Кожен, хто вивчає певну драму Лесі Українки, мав би знати, що Т. Крупеньова написала про ономастику цієї драми. Дуже добре, що матеріали дисертації видруковані окремою монографією.

А оскільки я не панегірист, а рецензент, перейду до зауважень.

Дисертантка приділяє недостатню увагу назвам драматичних творів Лесі Українки. А це теж оніми. До того ж, гадаю, найголовніші в творі. Деякі заголовки в дисертації розглядаються, і досить змістовно. Крім уже згаданого заголовку "На полі крові" це і "Прощання", і "Камінний господар". А ось "Три хвилини" зависли у повітрі. І чому, приміром, "Осінь казка", а не "Зимова казка" чи якось інакше? Чому Леся Українка так полюбить іменувати свої твори синтаксемами, що мають сенс обставини місця (за яким завжди майорить і узагальнюючий метафоричний сенс): "На руїнах", "В катакомбах" "В дому робот, в країні неволі", "У пуші", "На полі крові"?

Наступне міркування. Т. Крупеньова недостатньо врахувала проміжні онімічні варіанти, бо не працювала безпосередньо з рукописами Лесі Українки. Дисертантка обмежилась тими попередніми текстами, що опубліковані з академічному виданні творів письменниці, а там варіанти опубліковані фрагментарно, вибірково і досить суб'єктивно, бо упорядники томів не звертали належної уваги на такі "дрібниці", як власні назви. І в цих опублікованих уривках чернеток дисертантка знайшла чимало цікавого, наприклад щодо змін в антропонімікою драми "Руфін і Прісцилла". А про зміну прізвища одного з персонажів "Блакитної троянди" Милевського (у чернетці — Миленко) Т. Крупеньова прочитала у П. Одарченка. І, до речі, дуже слушно інтерпретувала цю зміну, яка самому П. Одарченкові видавалась геть неістотною. Цілком можливо, що якісь попередні варіанти драматичних онімів Лесі Українки не потрапили в поле зору дисертантки.

Т. Крупеньова буде свій текст і цитує досліджувані тексти Лесі Українки, також розвідки інших авторів доречно й коректно. А ось з назвами та бібліографічним записами публікацій трапляються недо-

гляди. Так, Йосип Олексійович Дзендзелівський, названий в інших місцях роботи правильно, на с. 19 фігурує як О. Дзендзелівський. У списку використаних джерел та літератури для деяких видань не вказано номер випуску, є огріхи в записах публікацій, що друкувалися латинкою.

Зроблені зауваження не знижують високої наукової цінності дисертаційного дослідження Крупеньової. Внесок його в теорію літературної ономастики і в лінгвістичне лесезнавство слід оцінити як вагомий. Цілий великий пласт творчості Лесі Українки — творчість ономастична — до роботи Т. Крупеньової майже не привертала уваги дослідників. А Крупеньова довела її велику істотність і ґрунтовно й кваліфіковано її інтерпретувала. Без ономастичного осмислення драматичних творів Лесі Українки глибоко розібратись у цих творах просто неможливо. Ця теза визначає найвагомійший практичний аспект дисертації Т.І. Крупеньової. Інші практичні аспекти, зокрема навчальний — на рівні ВНЗ і школи, методичний — для майбутніх дослідників літературної онімії та лексикографів, ця дисертація теж має.

Отже, вчені-початківці пишуть кандидатські дисертації. Цей науковий жанр в інтелектуальній Україні має значне поширення. Але доля дисертації після її захисту й затвердження ВАК стає досить жалюгідною. Лежить у бібліотечних сховищах і все. Видатна кандидатська дисертація Й.О. Дзендзелівського з діалектології Одещини перебуває в бібліотеці Одеського національного університету в незнаності й ніяк не використовується, бо автор поїхав до Ужгорода й зайнявся говірками Закарпаття. А в цій дисертації — багатющий діалектний і топонімічний матеріал, який, здається виходив на світ лише двічі — коли ми, група одеських ономастів, укладали регіональні описи топонімії Одещини і коли П.Ю. Гриценко описував діалекти Одещини. Така ж доля чекала б і дисертацію Т. Крупеньової, якби вона не опублікувала своєї монографії [1].

Література

1. *Крупеньова Т. І.* Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки. Монографія. — Одеса: Астропринт, 2004. — 159 с. Наклад 300 прим.